

ФЕРМЕРСЬКІ ЕКОКОМПЛЕКСИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСКИХ ТЕРИТОРІЙ

***Р. М. БЕЗУС, кандидат економічних наук, доцент кафедри
фінансів Дніпропетровський державний аграрно-економічний
університет***

***С. В. КОРНІЄВСЬКИЙ, аспірант*
Дніпропетровський регіональний інститут державного
управління Національної академії державного управління при
Президентові України***

В статті зазначено, що держава зосереджує основну увагу на проблемах виробництва сільськогосподарської продукції, але це не вирішує проблеми села. Утворений крупнотоварний сільськогосподарський виробник нині залишає осторонь проблему соціального розвитку сільських територій. Наголошується на тому, що за останнє десятиліття більше половини сільськогосподарського ВВП в Україні виробляється в секторі особистих селянських та фермерських господарств, тому саме ці форми господарювання здатні на основі високотехнологічних екокомплексів відродити українське село.

Агропромисловий комплекс, агрохолдинги, сільський розвиток, структура сільгоспвиробництва, особисте селянське господарство, фермерські господарства, фермерські господарства.

Враховуючи значний внесок сільськогосподарського виробництва у загальний ВВП України та значну частину сільського населення в структурі населення України, а також складність соціальних проблем у сільських територіях українських регіонів, за прогнозування та планування регіонального розвитку необхідно оцінити реальну ситуацію цієї сфери в Україні. Оцінка ж ефективності і перспективності обраного курсу розвитку аграрного сектору української економіки не можлива без порівняння із загальносвітовими тенденціями.

Проблемам соціально-економічного розвитку сільських територій присвячені праці відомих українських вчених: В. Г. Андрійчука, О. М. Бородіної [2], О. Г. Булавки, В. П. Горьового, Л. В. Молдаван, І. В. Прокопи, М. К. Орлатого, В. К. Терещенка, К. І. Якуби та інших.

© Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Безус Р.М.

Серед останніх публікацій потрібно відзначити роботи І. А. Ажаман [1], П. Войтовича [8], А. В.Збарської [3], О. В. Нікуліної [4], Т. М. Нікуліної [4], О. С. Сенишина [6], О. Сікори [7], Г. Черевко [8].

Мета дослідження – оцінка стану агропромислового комплексу України та соціально-економічного розвитку сільських територій. Для досягнення мети необхідно вирішити завдання щодо огляду сучасних глобальних тенденцій розвитку села з метою надання пропозицій щодо вирішення проблем у цій сфері.

На початок 2010 р. за вартісними оцінками Україна посіла 1-ше місце у світі з експорту соняшникової олії, 2-ге – ріпаку і ячменю, 5-те – кукурудзи, 6-те – насіння соняшнику, 7-ме – пшениці, 9-те – сої. Проте за тваринництвом Україна не входить навіть до двадцятки світових експортерів. Разом з тим загальноекономічні показники не відображають тенденцій у розподілі вигод від нарощування сільськогосподарського виробництва й експорту.

Хоча є окремі сільські осередки, які навіть за європейськими вимогами можна визнати благополучними, загальна картина не вселяє оптимізму. На початку реформ 1990-х років у нових незалежних країнах колишнього Радянського Союзу консультанти пропагували, що успіх аграрних трансформацій залежить від швидкості переливання активів від неефективних колгоспів та радгоспів до нових ефективних власників. Цими власниками мали б стати сімейні фермерські господарства. Ніхто навіть не припускав, що формування нових власників призведе до захоплення землі великим капіталом і надмірної концентрації холдингами економічної влади в сільському господарстві.

Уряд України, незважаючи на динамічність змін політичних еліт, протягом усього періоду аграрних трансформацій сприяв створенню і розвитку великого бізнесу в сільському господарстві. За старими стереотипами суспільству нав'язується думка, що саме великі підприємства, контролюючи сотні гектарів землі, здатні «витягнути» сільське господарство із застою, можуть забезпечити високу якість вироблюваної продукції та продовольчу безпеку, наростити експортний потенціал тощо. Натомість сімейним формам господарювання відводиться роль підсобних, якими вони були в дореформений період, хоча за останнє десятиліття більше половини сільськогосподарського ВВП в Україні виробляється в секторі особистих селянських та фермерських господарств.

Холдинговий уклад становить значну небезпеку, пов'язану із структурними перекосами як в економіці країни, так і у сфері соціально-економічного, демографічного та екологічного розвитку села.

Незначний клас дрібних і середніх комерційних сільгоспвиробників, а також малі та середні підприємства з переробки

аграрної продукції, що функціонують паралельно з агрохолдингами, навряд чи зможуть вижити в умовах наступу останніх на земельні права та їх монопольної влади на аграрних ринках і в політиці.

Відсутність реальної державної підтримки малого і середнього виробника в аграрному секторі також сприяє утвердженню позицій холдингів у сільському господарстві. При цьому посилюється загроза продовольчому самозабезпеченню країни, оскільки саме дрібний і середній бізнес здатні підтримати економіку й населення в умовах фінансової нестабільності чи нових кризових явищ. Експортна орієнтація великого аграрного капіталу дестабілізує внутрішню пропозицію, зумовлюючи дефіцит окремих видів продовольства та сировини. Для України членство в СОТ забороняє кількісні обмеження експорту, тому оптимальним шляхом наповнення вітчизняного продовольчого ринку стало підвищення цін. Така ситуація провокує продовольчу інфляцію, падіння купівельної спроможності населення, що погіршує структуру та якість його споживання і може посилювати частоту виникнення «шоків пропозиції», з якими Україна сьогодні стикається дедалі частіше.

Проте найбільша небезпека для країни лежить у сфері сільського розвитку, оскільки сільське господарство – це виробництво не тільки сільськогосподарської продукції, але й суспільних благ, що є не менш важливим, ніж продовольство і сільськогосподарська сировина. Експерти Світового банку стверджують, що суспільні блага і недеформовані ціни на фактори виробництва є ключовими макроекономічними умовами регулювання процесів стихійної концентрації в сільському господарстві в країнах з перехідними економіками.

Можна стверджувати, що така структурна деформація агропромислового комплексу держави спричинила системну деградацію, що відбувається в сільському соціумі України. Суттєво зменшився рівень зайнятості, зберігається низька оплата праці, сформувався великий прошарок безробітних і самозайнятих в особистих господарствах. За період аграрних трансформацій сфера соціальних послуг на селі постійно звужується [2].

Статистичні дані свідчать про неухильне зменшення чисельності сільських мешканців та їх міграцію до міста. Так, починаючи з 1991 року частка сільського населення зменшилась з 32,5 до 31,2 %, а міського – відповідно зросла з 67,5 до 68,8 % [1].

Зауважимо, що для сільської місцевості характерним є високий рівень економічно неактивного населення. У 2012р. в Україні з 12,1 млн. економічно неактивних осіб (тих, хто не є ані зайнятим, ані безробітним) віком 15–70 років 3,3 млн. осіб (або 27,2 %) становило населення, яке проживає у сільській місцевості. Майже кожна друга економічно неактивна особа серед сільського населення є

пенсіонером, кожна четверта особа належить до категорії студентів та учнів [6].

Як свідчать дослідження динаміки одного з головних показників соціальної ефективності працівників, що має сприяти боротьбі з безробіттям – рівня заробітної плати у сільській місцевості – вона залишається у 3,5 рази нижчою за рівень заробітної плати у промисловості та економіці в цілому. Якщо в 1990 р. відношення зарплатні в сільській місцевості до її розміру в промисловості та економіки в цілому становило 83,4 та 95,1 %, відповідно, то в 2004–2014 рр. воно не перевищувало 47,2 та 54,3 %. Таким чином, в Україні сільське господарство залишається галуззю з найнижчим рівнем оплати праці.

Рівень доходів сільського населення не дає їм можливості забезпечувати навіть просте відтворення виробництва, що спричинює розвиток тіньової зайнятості населення, збільшує міграцію селян до великих міст або за кордон [4].

З 2008 до 2011 року сільське населення скоротилося на 531,7 тис. осіб, кількість населених пунктів – на 54. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів зменшилася на 1053 од. (у сільській місцевості), лікарняних закладів – на 312, фельдшерсько-акушерських пунктів – на 2745, бібліотек – на 242 одиниць [7, 8].

Не сприяє вирішенню зазначених проблем і державна політика розвитку села. Так, одним із головних нормативних документів, який покликаний забезпечити розвиток сільських територій, є Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Аналіз її виконання дає підстави стверджувати, що поставлені Програмою завдання не були виконані. Якщо розвиток аграрного виробництва фінансувався на 79 % від запланованого обсягу, то розвиток соціальної сфери українського села був профінансований лише на 14,1 % від загальної запланованої суми [8].

Зосередивши основну увагу на проблемах виробництва сільськогосподарської продукції, держава не вирішує проблеми села. Виробник сільськогосподарської продукції нині залишає осторонь проблему соціального розвитку сільських територій. Мізерні ж, як правило, кошти на ці цілі у місцевих бюджетах не впливають на територіально утворювальні процеси на селі. Тобто, на сьогодні на селі створилася гостра ситуація – «виробник не хоче, громада неспроможна», яка дедалі частіше стала проявлятися у конфліктній формі.

Не зважаючи на те, що загальний обсяг продукції с/г виробництва в Україні в останні роки демонструє загальну тенденцію до зростання він ще не досяг обсягів 1990 року.

Нарощування загальних обсягів сільськогосподарського виробництва відбувається насамперед через зростання частки продукції

рослинництва, яка сьогодні значно переважає частку тваринництва у загальній структурі виробництва. Тваринництво в Україні втратило товарну форму, поголів'я корів, овець та кіз в Україні зведене до мінімуму. Ситуацію частково стабілізують індивідуальні селянські господарства.

Тут варто зробити зауваження, що зміна структури сільськогосподарського виробництва на користь зернового господарства, крім зниження виробництва продукції тваринництва має суттєві впливи і на такі складові, як проблеми із повноцінним харчуванням українського населення, проблеми сільської зайнятості у селах та містах районного значення, де значною мірою розміщувалась первинна переробка сільськогосподарської продукції, а також із власне збереженням земель для майбутніх поколінь.

Сільське господарство України, не зважаючи на свій достатньо великий загальний обсяг виробництва не в повною мірою забезпечує населення України повноцінним набором харчових продуктів.

Як видно із таблиці 1 для повноцінного харчування українців вкрай не вистачає достатнього рівня виробництва м'яса яловичини, молока, плодовоягідної продукції. Це саме ті галузі, які створюють додаткові робочі місця і сприяють нарощуванню доданої вартості сільськогосподарського виробництва на один гектар ріллі.

1. Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування (на особу на рік, кілограмів) [5].

Продукти	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2009 році (дані Держкомстату)	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	111,7	1,11
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,0	49,7	0,62
У тому числі яловичина	31,1	9,8	0,32
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,0	212,4	0,56
Риба і рибопродукти	20,0	15,1	0,76
Яйця (шт.)	290	272	0,94
Овочі та баштанні	161,0	137,1	0,85
Плоди, ягоди та виноград	90,0	45,6	0,51
Картопля	124,0	133,0	1,07
цукор	38,0	37,9	0,99
Олія рослинна всіх видів	13,0	15,4	1,19

На основі даних таблиці 2 можна побачити наскільки великим може бути зростання виробництва молока і м'яса навіть без врахування можливого експорту. Таке зростання продукції тваринництва могло б не тільки покращити зайнятість в сільських територіях, але й зупинити процес деградації земель.

2. Фактичне (2010 р.) і необхідне виробництво продукції молочного скотарства, тис тонн [5]

Продукція	Фактичне виробництво			Потреба згідно нормативів МОЗ	Дефіцит до норми споживання
	Сільгосп-підприємства	Господарства населення	Всього		
Молоко	2217	9032	11249	17480	-6231
яловичина	105	323	428	1440	-1012

Адже орієнтація великих сільськогосподарських виробників майже виключно на зернове господарство не тільки призвело скорочення поголів'я худоби, а й до різкого скорочення внесення органічних добрив в українські чорноземи, що уже в середньостроковій перспективі може мати вкрай негативні наслідки. При рекомендованій нормі 1 голова ВРХ на 1га ріллі, в Україні ми маємо вп'ятеро меншу кількість ВРХ [5, С. 400 – 402].

Поєднання в особистому селянському господарстві чи в сімейній фермі функцій власника землі та майна, управлінця і безпосереднього виконавця всіх робіт стимулює зацікавленість в одержанні кінцевих результатів. Названі малі форми господарювання дозволяють значно економити витрати, пов'язані з організацією та управлінням виробничими процесами. Оскільки в них доходи не діляться на прибуток і заробітну плату, тут є можливості маневру між нагромадженням і споживанням, чого не мають підприємці інших форм господарювання. Переваги особистих і сімейних фермерських господарств і в тому, що у виробництві, за потреби, можуть брати участь і їх непрацездатні члени – пенсіонери, підлітки, що сприяє маневруванню робочою силою під час сезонних робіт і за несприятливих погодних умов. Дані форми господарювання гарантують зайнятість молодим спадкоємцям, сприяють їх становленню, їм органічно притаманні екологічні функції, адже ОСГ і сімейна ферма є й місцем роботи, і територією проживання її власника.

Через кризову соціально-економічну ситуацію, а також відсутність державної підтримки соціального облаштування поселенської мережі, перейти сьогодні до моделі раціонального задоволення інтересів селян практично неможливо [3].

Економіка села європейських країн базується на сімейних формах господарювання. Сімейні ферми протягом століть

демонстрували свою ефективність і можливості пристосовування до змін внутрішніх і зовнішніх інституційних середовищ. Тому й сучасний європейський інституційний простір розвитку сільського господарства і сільської місцевості значною мірою орієнтований на досягнення довготривалого, економічно ефективного розвитку сімейного фермерства при збереженні природних основ життєдіяльності та забезпечення економічної та соціальної захищеності всіх верств сільського населення.

Висновки. Сільськогосподарське виробництво України попри демонстрування постійного зростання та прискореної концентрації виробництва у агропромислових холдингах, ще не досягнуло обсягів 1990 року. Структура сільськогосподарського виробництва за останні 20 років суттєво змінилась, через значне зменшення тваринництва та ягідництва. Підтримання певного балансу споживання тваринних жирів забезпечується в основному індивідуальними селянськими господарствами. Значне зменшення поголів'я худоби, призвело до не здатності сільського господарства забезпечити населення України у повному обсязі необхідними набором харчових продуктів, знизило зайнятість у сільських територіях. Має місце значна ерозія та загальне зниження якості сільськогосподарських земель у більшості регіонів, у тому числі через практично повну відсутність внесення у ґрунти органічних добрив. Сільськогосподарське виробництво має значні можливості для свого розвитку, використовуючи місткість і внутрішнього ринку(незадоволений попит) у м'ясо-молочній та плодово-ягідній продукції. Тому створення на базі фермерських та особистих селянських господарств високотехнологічних екокомплексів в Україні сприятиме вирішенню зазначених проблем.

Список літератури

1. Ажаман І. А. Розвиток соціальної сфери села як чинника залучення трудових ресурсів до аграрної галузі / І. А. Ажаман // Наука й економіка. – 2013. – т. 2, Вип. 4. – С. 157 – 162.
2. Бородіна О. М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О. М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48 – 61.
3. Збарська А. В. Соціально-економічний розвиток українського села / А. В. Збарська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – Вип. 200 (1). – С. 139 – 144.
4. Нікуліна О. В. Розвиток українського села: проблемний аспект / О. В. Нікуліна, Т. М. Нікуліна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – Вип. 200 (2). – С. 205 – 209.
5. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських

стандартів політики. Аналітичний звіт. – К : Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», 2014. – 452 с.

6. Сенишин О. С. Соціальний розвиток села як умова досягнення продовольчої безпеки України / О. С. Сенишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. – 2014. – Вип. 1. – С. 92 – 102.

7. Сікора О. Збереження та розвиток людського потенціалу села / О. Сікора // Аграрна економіка. – 2014. – Т. 7, № 1 – 2. – С. 73 – 80.

8. Черевко Г. Вплив заходів державної антикризової політики на соціальний розвиток українського села / Г. Черевко, П. Войтович // Аграрна економіка. – 2013. – Т. 6, № 3 – 4. – С. 4 – 9.

В статье определено, что государство сосредотачивает основное внимание на проблемах производства сельскохозяйственной продукции, но это не решает проблемы села. Образованный крупный товарный сельскохозяйственный производитель сейчас остается в стороне проблем социального развития сельских территорий. Акцентируется внимание на том, что за последние десятилетия больше половины сельскохозяйственного ВВП в Украине производится в секторе частных сельских и фермерских хозяйств, поэтому именно эти формы хозяйств способны на основе высокотехнологических экокомплексов возродить украинское село.

Агропромышленный комплекс, агрохолдинги, сельское развитие, структура сельхозпроизводства, собственное сельское хозяйство, фермерские хозяйства

The article stated that the government is focusing focuses on the problems of agricultural production, but it does not solve the problems of the village. The resulting large agricultural producer now leaves aside the problem of social development of rural areas. It is noted that in the past decade, more than half of agricultural GDP in Ukraine are produced by the personal farms because these entities are able to revive the Ukrainian village based on the high-tech environmental systems.

Agriculture, agricultural holdings, rural development, agricultural production structure, personal farm, farms